

Αυτοπαρουσίαση

ΑΥΤΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ

Ξέρεις ποῦ θά μέ βρεῖς, Γκέρολντ. 'Εδῶ εἶναι ὅλα τόσο γεμᾶτα ζωή πού δέν μπορείς κᾶν νά πεθάνεις. 'Ακόμα κι οἱ νεκροί ἐδῶ συνεχίζουν νά ζοῦν, βαθιά στό χῶμα κι ὁμως συνεχίζουν νά ὑπάρχουν κι ὁ θάνατος ἀνήκει μέσα καί δέν εἶναι κάτι κακό. 'Εδῶ χρειάζεται νά 'χεις τόσο ἀπίστευτα λίγο ἄγχος, αὐτό εἶναι.

GEROLD SPÄTH, *COMMEDIA*

ΗΜΟΥΝ ἀκόμη παιδί, ὅταν σέ ἔνα βιβλίο τῆς Πηνελόπης Δέλτα, ἴσως ἦταν τά *Μυστικά τοῦ βάλλου*, ἴσως κάποιο ἄλλο, διάβασα ἕναν διάλογο πού εἶχε, ἄν θυμᾶμαι καλά, ὁ Παῦλος Μελάς μέ τούς συμπολεμιστές του. 'Ο Μελάς σκόπευε νά πάει στούς «κομιτατζήδες» γιά κάποια διαπραγμάτευση, μόνος, κι οἱ σύντροφοί του προσπαθοῦσαν νά τόν ἀποτρέψουν ἀπ' αὐτό τό ἐγχείρημα. 'Ο διάλογος λοιπόν, ὅπως συγκράτησα τό πνεῦμα του, διαμείφθηκε ὡς ἐξῆς: —Μήν πᾶς μόνος, εἶναι ἐπικίνδυνο. —Καί μετά; —Θά σοῦ στήσουν ἐνέδρα. —Καί μετά; —Θά σέ πιάσουν. —Καί μετά; —Θά σέ σκοτώσουν. —Καί μετά;

'Υποθέτω ὅτι ἡ Πηνελόπη Δέλτα μ' αὐτό τό ἐπίμονο «Καί μετά;» θέλει νά ἀποδόσει τήν μορφή ἑνός ἥρωα ὁ ὁποῖος θέτει τόν ὑψηλό πατριωτικό του στόχο ὑπεράνω καί τῆς ζωῆς του ἀκόμη. "Ομως σ' ἐμένα τό «Καί μετά;» τοῦ Παύλου Μελά ἄσκησε ἀμέσως μιᾶ παράξενη γοητεία, καί μέ ὤθησε σ' ἕνα νοερό παιχνίδι: Εἶπα νά σκεφτῶ ὅτιδῆποτε, καί νά δῶ μέχρι ποῦ τέλος πάντων μπορεί αὐτό τό «Καί μετά;» νά φτάσει. Παίζοντας αὐτό τό παιχνίδι γρήγορα, καί μέ ἕναν μέχρι τότε ἄγνωστο τρόπο, ἀνακάλυψα πῶς ἡ ἐρώτησή μου ἄνοιγε μιάν ἄβυσσο. Τίποτε δέν ἦταν σέ θέση νά τῆς ἀντισταθεῖ, οὔτε ἱερό οὔτε ὅσιο. Βέβαια δέν εἶχα ἰδέα γιά τό τί θά μπορούσα ν' ἀρχίσω μέ μιᾶ τέτοια ἐμπειρία. "Ομως εἶχε ἐπέλθει ἕνα ἀδιόρατο ρῆγμα, πού ἔφτανε βαθιά καί πού στά ἐπόμενα χρόνια δέν μέ ἄφησε νά δοθῶ

σέ τίποτε ολότελα. Καμιά κοσμοθεωρία, καμιά θρησκευτική, πολιτική, επιστημονική, κοινωνική ή άλλη αρχή, καμιά ανθρώπινη σχέση δέν μπόρεσε νά μοῦ προσφέρει ἕνα ἔδαφος.

Χρειάστηκαν εἰκοσιπέντε περίπου χρόνια γιά νά ἔρθει μιὰ πρώτη ἐκλαμψη, ἡ ὁποία ἔδωσε στήν κατάστασή μου ἕνα ὄνομα καί, δίνοντάς της ἕνα ὄνομα, τήν καταλάγιασε μέσα μου. Ἦταν στά χρόνια τῆς προσωπικῆς μου ψυχανάλυσης, ὅταν ἀνακάλυψα πώς αὐτό πού μοῦ συνέβαινε ἦταν ὅ,τι ὁ Medard Boss, ἕνας δάσκαλός μου, ἀποκαλεῖ «Sinnlosigkeitsneurose», «νεύρωση ἀπουσίας νοήματος». Καί αὐτήν τήν «νεύρωση» δέν τήν ἀνήγαγε σέ κάποια τραυματικά γεγονότα τῆς «παιδικῆς ἡλικίας», ἀλλά τήν ἔβλεπε σάν καίριο χαρακτήρα τῆς ἴδιας τῆς σύγχρονης ἐποχῆς, καί τῶν ἀνθρώπων πού τήν μοιράζονται. Καί ἀκόμη ἀργότερα, καθοδηγούμενος ἀπό τόν Heidegger, βρῆκα στόν Nietzsche τήν ὀριστική μου «διάγνωση»: «Der europäische Nihilismus», «Ὁ εὐρωπαϊκός μηδενισμός», ὁ ὁποῖος δέν σημαίνει τήν προσωπική ὑποκειμενική ἀποψη ἑνός φιλοσόφου ἀλλά τήν διάγνωση τῆς μοίρας τοῦ σύγχρονου κόσμου:

«Τί σημαίνει μηδενισμός; — *Ὅτι οἱ ὑπέρτατες ἀξίες χάνουν τήν ἀξία τους.* Λεῖπει ὁ σκοπός· λείπει ἡ ἀπάντηση στό *‘γιατί;’*»

Ἐδῶ βρῆκα τήν ὀλοκληρωμένη διατύπωση τῆς παιδικῆς ἐμπειρίας μου τοῦ «Καί μετά;»:

«Ὁ μηδενισμός ὡς *ψυχολογική κατάσταση* ἐπέρχεται ἀναγκαστικά, *πρῶτον*, ὅταν σέ κάθε συμβάν ἔχομε ἀναζητήσει ἕνα *‘νόημα’* τό ὁποῖο δέν βρίσκεται μέσα του: ἔτσι ὥστε ὁ ἀναζητῶν τελικά χάνει τό κουράγιο του. Κατόπιν μηδενισμός εἶναι ἡ συνειδητοποίηση τῆς διαρκoῦς *ἀνάλωσης* δυνάμεων, τό μαρτύριο τοῦ *‘πρός τί;’*, ἡ ἀνασφάλεια, ἡ ἔλλειψη εὐκαιριῶν γιά κάποια ἀνάρρωση, γιά κάποιον τέλος πάντων ἐφησυχασμό — ἡ ντροπή γιά τόν ἴδιο του τόν ἑαυτό, σάν κανεῖς νά εἶχε γιά πάρα πολύν χρόνο *ἐξαπατήσει* τόν ἑαυτό του... Ἐκεῖνο τό νόημα θά μπορούσε νά εἶναι: ἡ *‘ἐκπλήρωση’* ἑνός ὕψιστου ἠθικοῦ κανόνα σέ κάθε συμβάν, ἡ ἠθική τάξη τοῦ κόσμου· ἡ αὐξηση τῆς ἀγάπης καί τῆς ἁρμονίας στήν ἐπικοινωνία τῶν ὄντων· ἡ προσέγγιση μίας γενικῆς κατάστασης εὐτυχίας...»

Στό γυμνάσιο, στήν πρώτη ώρα τῆς βιολογίας, μπῆκε στήν τάξη ὁ καθηγητής, ἓνας ψηλός, ξερακιανός καί ἀσυμμάζευτος ἀμερικανός, ἄρπαξε τήν κιμωλία καί μέ γρήγορες μεγάλες κινήσεις ἔγραψε μιά φράση, τρεῖς λέξεις, πού κάλυψε σχεδόν ὅλο τό πλάτος ἑνός πίνακα δύο μέτρων: *What is life?* Πρώτη φορά ἔβλεπα τήν καθαρή δυνατότητα νά τεθεῖ τέτοια ἐρώτηση. Τί εἶναι ἡ ζωή; Πρώτη φορά ἔβλεπα, ἀπό μακριά, συγκεχυμένα καί θολά, τήν δυνατότητα ἑνός λυσίματος ἀπό τήν «ζωή» καί τίς ὑποθέσεις της, τό ὁποῖο νά καθιστᾷ δυνατή, νά συνοδεύεται καλύτερα, ἀπό μιά ἐρώτηση τοῦ εἴδους — τί εἶναι ἡ ζωή. Ὑπῆρχε λοιπόν μιά ζωή ἡ ὁποία δέν ἐξαντλοῦνταν στήν «ζωή», ἡ ὁποία δέν καθηλῶνονταν στίς ὑποθέσεις τῆς «ζωῆς», ἀλλά εἶχε μιά ἐλευθερία ἀπέναντι στήν «ζωή», εἶχε τήν ἐλευθερία νά ἀπορεῖ, εἶχε τήν ἐλευθερία νά θαυμάζει, εἶχε τήν ἐλευθερία νά ρωτᾷ, χωρίς ὅρια!

Αὕτη ἡ ἐρώτηση, καί ἡ αἴσθησις πού μοῦ προκάλεσε, χαράχθηκε μέσα μου τόσο βαθιά, πού δέν ἀγγίχθηκε κἀν ἀπό τήν ὑποτιθέμενη ἀπάντησις τῆς βιολογίας πού μάθαμε στούς ἐπόμενους μῆνες καί στά ἐπόμενα χρόνια. Καί τοῦτο, φαντάζομαι, γιατί ἡ ἐρώτηση ἔρχονταν ἀπό πολύ μακρύτερα, καί ἔφτανε πολύ μακρύτερα ἀπό τά ὅρια τῆς ἐπιστήμης καί τῶν δυνητικῶν της ἀπαντήσεων. Ὅμως ἡ ἴδια ἡ ἐρώτηση ἔμεινε κι αὕτη γιά πολλά χρόνια ἀπρόσιτη, ἔστω καί ἔτσι ὅμως κράτησε ἀνοιχτή τήν δυνατότητα ἑνός τρόπου ὑπαρξέως ἄλλου ἀπό ἐκεῖνον τῆς καθημερινότητας καί τῶν αὐτονόητων ἀρχῶν πού τήν κατευθύνουν, ὅπου τίποτε δέν εἶναι ἀνθεκτικό ἀρκετά γιά νά σηκώσει ἓνα ἀληθινό ἐρώτημα.

Ὅμως αὕτη ἡ καθημερινή ζωή, ἡ ὁποία μέ τίς δικές της προτεραιότητες ἀποκλείει καί ἀπαγορεύει κάθε τί τό οὐσιαστικό, ἡ ὁποία δέν στάθηκε ἱκανή νά κρατήσῃ μακριά μου μιά ἐρώτηση τοῦ εἴδους «Τί εἶναι ἡ ζωή;», ἀναπόφευκτα δέν ἄρκεσε γιά νά κρατήσῃ μακριά μου καί τήν ὁμόλογη ἐρώτηση «Τί εἶναι ὁ θάνατος;», ὁ θάνατός μου; — πού δέν ἦταν κἀν ἐρώτηση, περισσότερο ἦταν πάλι ἀπορία καί ἀδιέξοδος. Γιατί ἐκεῖ ὅπου ἡ «ζωή» συγκεντρώνεται ἀποκλειστικά στόν ἑαυτό της καί, μέ τήν πιεστικότητα τῶν καθημερινῶν της ὑποθέσεων, διεκδικεῖ κάθε

προσοχή και κάθε μέλημα, εκεί όπου τό «νόημα τῆς ζωῆς» βρίσκεται στήν προκοπή και στήν πρόοδο και στήν ἀνάπτυξη και στήν διασφάλιση, δηλαδή μέσα στήν ζωή, εκεί ὁ θάνατος δέν ἔχει καμιά θέση και, ἐάν ποτέ τεθεῖ καν ὡς θέμα, ἀκόμη και τότε φαίνεται κάτι τό ἀπίστευτο, τό ἀδιανόητο, κάτι πού δέν εἶναι στό πρόγραμμα, πού δέν θά ἔπρεπε νά ὑπάρχει.

Οἱ πρόσφορες ἀπαντήσεις, ἡ χριστιανική και ἡ ἐπιστημονική, δέν στάθηκαν ἱκανές νά μέ κερδίσουν. Εἶχα τήν ἀρχικά θολή ἀλλά σαφή ὑπόνοια ὅτι και οἱ δύο ἀπαρνοῦνται τόν θάνατο ὡς θάνατό μου, ἡ χριστιανική μέ τήν ὑπόσχεση τῆς συνέχειας σέ μία μέλλουσα ζωή και ἡ ἐπιστημονική-βιολογική μέ τήν ἐπίσης ἀδιάφορη πρόσβασή της τόσο στόν ζωντανό «ὀργανισμό» ὅσο και στό σηπόμενο πτῶμα, καθῶς ἐννοεῖ και τά δύο σέ ὄρους βιοχημικῶν διεργασιῶν. Καί εὐχήθηκα νά μοῦ δοθεῖ ἡ χάρη, και ἐκεῖνο τό «Και μετά;» νά μπορέσω κάποτε νά τό πῶ και γιά τόν θάνατό μου — χωρίς τήν ἐννοια τῆς θυσίας γιά κάτι ἀνώτερο, ὅπως συμβαίνει στόν Παῦλο Μελά. Εὐχήθηκα στόν ἑαυτό μου κάτι πού αἰσθάνθηκα πῶς ἀξίζει τόν κόπο νά ζεῖ κανείς: κατά κάποιον τρόπο, γνήσιο και εἰλικρινή, νά μπορέσω νά συμφιλιωθῶ μέ τόν θάνατό μου.

Μία ἀπό τίς λιγοστές ἐκλάμψεις πού μέ σημάδεψαν συνέβη στά τέλη τοῦ γυμνασίου ἢ στίς ἀρχές τῶν σπουδῶν μου ὅταν προσπαθοῦσα νά βρῶ κάποια λύση στίς ἐρωτήσεις πού μέ ταλάνιζαν, και πού βέβαια δέν ἦταν ἀπλή καθήλωση σέ μία ἀδιάκοπη θανατολογία. Ἀλλωστε τό ἐρώτημα, πού ἀργότερα συνάντησα στόν Σεφέρη, «Πῶς θά πεθάνουμε;» εἶναι οὐσιαστικά τό ἴδιο μέ τό ἐρώτημα «Πῶς θά ζήσουμε;». Καί ἐδῶ κανένας τρόπος ζωῆς, κανένα εἶδος ζωῆς δέν ἦταν σέ θέση νά μοῦ προσφέρει ἕναν δρόμο.

Μιά μέρα, τό θυμᾶμαι λές και ἦταν χτές, ἦρθε ἡ σκέψη και γέμισαν ὅλα μέ φῶς: πρέπει νά γνωρίσω τόν κόσμο. Ὅπως τό ἀναλογίζομαι τώρα, ἐκεῖνο τό «νά γνωρίσω» σίγουρα δέν ἐννοοῦσε κάποια συσσώρευση ἐγκυκλοπαιδικῶν ἢ και ἐπιστημονικῶν

γνώσεων. Ἡ γνώση, πού τότε μέ κάλεσε, ὑπόσχονταν προπάντων τήν δυνατότητα νά μήν ἀναζητῶ τήν λύση σέ ἕναν τρόπο ζωῆς, ἀλλά ἀκριβῶς στήν ἀπόκτηση μιᾶς ἀπόστασης ἀπό τήν «ζωή»: Ὑπῆρχε ἴσως μιά ζωή ἡ ὁποία δέν θά ἀναλώνονταν στόν ἑαυτό της καί γιά τόν ἑαυτό της, δέν θά τελείωνε στήν «ζωή», στίς ἀνάγκες, στίς ὑποχρεώσεις καί στά βιώματά της, ἀλλά θά συνίστατο βασικά στήν ἀναζήτηση τῆς γνώσης της, πού θά μπορούσε νά προσφέρει καθαρότητα στό βλέμμα καί γαλήνη στήν ψυχή μου. Αὕτη ἡ σκέψη δέν εἶχε τόν χαρακτήρα ἑνός προγράμματος ζωῆς. Περισσότερο συνοδεύονταν ἀπό τήν αἴσθηση μιᾶς παράξενης καί πρωτόγνωρης παλιννόστησης, τό νέο πού μέ φώτιζε ἔμοιαζε σάν κάτι πού ἤξερα ἀπό πάντα, κάτι στό ὁποῖο βρισκόμουν ἀπό πάντα. Αὕτη ἡ αἴσθηση ἔμελλε νά εἶναι ἕνας ἀλάθητος ὁδηγός, κάθε φορά πού τήν ἀκολούθησα.

Ἀποφάσισα νά ἐγκύψω στόν ἄνθρωπο, καί ἡ τύχη τό ἔφερε νά συμβεῖ μέσα ἀπό τήν ἱατρική. Ἦδη τό καλοκαίρι τοῦ δευτέρου πρὸς τό τρίτο ἔτος ἄρχισε νά διαμορφώνεται μιά δυνατότητα δρόμου, ἡ ὁποία ὑπόσχονταν κάποιο ξεκαθάρισμα στά ἐρωτήματα πού τότε κάν νά ἐρωτήσουν δέν ἤξεραν, καί παράδερναν ἀνερμάτιστα — ἡ ψυχανάλυση. Τό ἴδιο καλοκαίρι ἄνοιξα γιά πρώτη φορά τήν *Εἰσαγωγή στήν ψυχανάλυση* τοῦ Freud, σέ ἑλληνική μετάφραση, ἕνα βιβλίο μαῦρο, σέ μεγάλο μέγεθος καί μέ σκληρό περίβλημα. Πάντοτε ζωντανές μοῦ μένουν οἱ στιγμές πού διάβασα τήν πρώτη σελίδα. Γιατί στήν ἀρχή τοῦ βιβλίου, πού ἀποτελεῖ τό κείμενο ὁρισμένων διαλέξεων τοῦ Freud γιά τήν ψυχανάλυση, ὁ Freud ἀποτείνεται στό ἀκροατήριό του καί λέει:

«Βασικά σᾶς συμβουλεύω νά μήν μέ ἀκούσετε γιά δεύτερη φορά... Θά σᾶς δείξω πῶς ὅλη ἡ κατεύθυνση τῆς προπαίδειάς σας καί ὅλοι σας οἱ συνηθισμένοι τρόποι σκέψης θά σᾶς κάνουν ἀναπόφευκτα ἐχθρούς τῆς ψυχανάλυσης, καί ποιά ἐμπόδια θά πρέπει νά ξεπεράσετε γιά νά κυριαρχήσετε ἐπάνω σ' αὐτήν τήν ἐνστικτώδη ἐχθρότητα... Πάντως ὑπάρχουν ἀρκετοί, γιά τούς ὁποίους ὅ,τι μπορεῖ νά καταστεῖ νέα γνώση διατηρεῖ τήν ἑλξη

του, παρά αυτές τίς δυσχέρειες. 'Εάν μερικοί από σᾶς εἶναι ἔτσι καί, ἀγνοώντας τίς προειδοποιήσεις μου, ἐμφανιστοῦν ἐδῶ καί τήν ἐπομένη φορά, θά μοῦ εἴστε εὐπρόσδεκτοι.»

Αὐτά τά λόγια ἔπесαν ἐπάνω μου σάν κεραυνός. Τά διάβαζα, τά ξαναδιάβαζα, καί ἦταν πάντα σάν νά τά διάβαζα γιά πρώτη φορά. "Όταν τώρα ἀναλογίζομαι ἐκεῖνο πού σ' αὐτά τά λόγια μοῦ μίλησε σκέφτομαι καταρχήν τήν ἀπόλυτη ἄνεσή τους ἀπέναντι στήν συνηθισμένη ἀνάγκη καί ἐπιδίωξη τῆς ἀναγνώρισης ἀπό τοὺς ἄλλους. Μοῦ ἀποκαλύπτονταν ἓνας ἄνθρωπος πού ὁμοίον του δέν εἶχα μέχρι τότε συναντήσει. Στέκονταν στόν ἑαυτό του ἀταλάντευτα, ἔστω καί ἂν πρέσβευε ἀπόψεις καί πεποιθήσεις τότε γιά τοὺς περισσότερους ἀπαράδεκτες, ἔχοντας ἀπόλυτη συνείδηση τῆς κατάστασης, χωρίς κανένα πάθος προσφέροντας στοὺς ἄλλους τήν δυνατότητα τῆς φυγῆς ἀπέναντι σέ κάτι γι' αὐτοὺς ἀνήκουστο, ἀλλά καί συγχρόνως προσφερόμενος σ' ἐκείνους οἱ ὁποῖοι θά εἶχαν τήν προθυμία ν' ἀκούσουν. Αὐτή ἡ στάση, ἡ ὁποία δέν ἐπιδιώκει νά ἐκβιάσει τίποτε, δέν ἐπιδιώκει νά παρασύρει πουθενά, ἡ ὁποία ἀφήνει τήν φυγή ἐκεῖ πού συμβαίνει καί ἀποκαλύπτεται ἐκεῖ ὅπου ἓνα αὐτί τῆς προσφέρεται, αὐτή ἡ οὐσιαστικά *ψυχαναλυτική* στάση ἦταν πού, χωρίς νά τά γνωρίζω ὅλα τοῦτα ρητά, μέ κέρδισε ἅπαξ διά παντός. Καί βέβαια ὅχι μόνο δέν ἐκλείσα τό βιβλίό ἀλλά συγκεντρώθηκα σ' αὐτό μέ διπλή ζέση.

"Όμως ἔμελλε ἐπανειλημμένα νά ἐμπειραθῶ, καί πολύ ἀργότερα νά τό ἐννοήσω ἐκπεφρασμένα, ὅτι μία ἐκλαμψη δέν φώτιζε μιά γιά πάντα τόν δρόμο. "Ό,τι παρέμενε ἀπ' αὐτήν ἦταν μᾶλλον ἓνα σκοτεινό σημεῖο πού μερικές φορές χάνονταν, ἄλλες πάλι ἀργά καί ἀδιόρατα σχεδόν μέ ἀφομοίωνε, γιά νά μέ ἄρει στό ἀνάστημά του, μετά ἀπό πολύν καιρό καί μέσα ἀπό πορεῖες ἐπίπονες καί ἀβέβαιες, τίς ὁποῖες οὔτε νά ἐλέγξω, οὔτε βέβαια καί νά κατευθύνω μποροῦσα. Καί τά πρῶτα χρόνια, ὅταν τά εἶχα χαμένα καί τά ἀδιέξοδα διαδέχονταν τό ἓνα τό ἄλλο, κατέφευγα πάλι καί πάλι σέ ἓνα αὐτοβιογραφικό κείμενο τοῦ Freud, πού πάντα μέ τόνωνε.

Στήν μνήμη μένει ιδιαίτερα τό σημείο όπου ο Freud μιλά για τήν πρώτη πρόσκλησή του στήν Ἀμερική για μιὰ σειρά μαθημάτων, ἑννιά χρόνια μετά τήν ἐμφάνιση τοῦ πρώτου κύριου ψυχαναλυτικοῦ του ἔργου, τοῦ *Ἡ ἐρμηνεία τῶν ὀνείρων*. Στό σημείο αὐτό ὁ Freud λέει:

«...στήν Εὐρώπη ἐνιωθα ὑπό καταδίωξη, ἐδῶ βρέθηκα νά μέ δέχονται οἱ καλύτεροι ὡς ἰσότιμόν τους. Ἦταν σάν πραγματοποίηση μιᾶς ἀπίστευτης ὀνειροφαντασίας ὅταν στό Worcester ἀνέβηκα στό βῆμα για νά κάνω τά “Πέντε μαθήματα ἐπάνω στήν ψυχανάλυση”. Καί ἡ ψυχανάλυση πλέον δέν ἦταν κάποιο παραλήρημα, εἶχε γίνει πολύτιμο τμήμα τῆς πραγματικότητας...»

Εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο τό παράξενο γεγονός, πού τότε ὑποψιάζομουν ἀμυδρά μόνο, όπου κάτι, πού πρῶτα μοιάζει μέ «ὀνειροφαντασία» καί μέ «παραλήρημα», κάποτε μεταβάλλεται ὡς πρός τόν τρόπο τῆς παρουσίας του καί προβάλλει, αὐτούσιο, ὡς «πραγματικότητα». Εἶναι αὐτό τό μυστήριο ὅπου κανείς προχωρᾷ ὄχι ἀκολουθώντας ἄλλους, ἀλλά τήν δική του φωνή, καί κάποτε διαπιστώνει πῶς αὐτή, ἡ ἀληθινά δική του φωνή, δέν εἶναι μιὰ ὑπόθεση «ὑποκειμενική» ἀλλά ἀνήκει στόν κοινό κόσμο, καί μάλιστα ἀνήκει ἀσύγκριτα περισσότερο ἀπό τίς περιπτώσεις ὅπου τό κοινό θεμελιώνεται στήν ἀπλή σύμβαση ἢ σέ μιὰ σχέση ἀνελεύθερης ἐξάρτησης, ὑποτελείας ἢ καταπίεσης.

Στάθηκα τυχερός καί γνώρισα ὁ ἴδιος, στά δικά μου βέβαια μέτρα, αὐτήν τήν ἐμπειρία ὅταν, ὀριμάζοντας στήν τέχνη μου, ἐγκατέλειπα τήν ἀπτή ἢ νοερή καθοδήγηση τῶν δασκάλων μου καί μέ βουβή καί ἄγρια χαρά ἐβλεπα τίς κρίσεις καί τίς ἀποφάσεις τῆς δικῆς μου ψυχαναλυτικῆς στάσης νά βρίσκουν στούς ἀναλυομένους μου ἀνταπόκριση, νά καταδεικνύονται ὡς ἐπαρκεῖς για τήν κατάσταση πού κάθε φορά ἀντιμετώπιζα.

Τά πράγματα ἦταν διαφορετικά μέ τά ἔργα τοῦ Freud τά ὁποῖα ἀφοροῦσαν τήν θεωρία του ἄμεσα. Στήν *Ἐρμηνεία τῶν ὀνείρων*, στήν *Ψυχοπαθολογία τῆς καθημερινῆς ζωῆς*, στήν *Εἰσαγωγή στήν ψυχανάλυση* καί στά ἄλλα κείμενα πού ἀργότερα γνώρισα ἔλειψε

από την αρχή ή φλόγα πού μπορούσε νά μέ ένθουσιάσει, νά μέ πάρει μαζί της καί νά μοῦ ἀνοίξει δρόμους. Ἡ μελέτη ψυχαναλυτικῶν κειμένων μοῦ ἦταν ἀπό τήν πρώτη στιγμή σχεδόν, στήν ἀρχή περισσότερο ἀνομολόγητα, βάρος καί ὑποχρέωση. Καί πάλι, γιά δέκα περίπου χρόνια προσπάθησα νά ἐξοικειωθῶ μέ τό πνεῦμα τοῦ φροϋδικοῦ λόγου. Ἦδη ὡς φοιτητής εἶχα στήν βιβλιοθήκη μου τά διεθνῶς καθιερωμένα ψυχαναλυτικά βιβλία τῆς ἐποχῆς, ἤμουν συνδρομητής δύο βασικῶν ψυχαναλυτικῶν περιοδικῶν. Ἀργά καί μέ δυσκολία προσπαθοῦσα νά ἀφομοιώσω ἐκείνη τήν ιδιόρρυθμη γλώσσα τους, ἀργότερα στό ἐξωτερικό παρακολουθώντας ἐπιπλέον καί παραδόσεις γνωστῶν ψυχαναλυτῶν.

Εἶναι φανερό πῶς ἡ ψυχανάλυση δέν μέ ἐνδιέφερε ιδιαίτερα στήν πραγματικότητά της, δηλαδή στήν ἤδη παγιωμένη θεωρητική της μορφή καί σύλληψη, ἀλλά στήν δυνατότητά της, δηλαδή σέ ἐκείνην τήν μορφή ἡ ὁποία θά ἀνταποκρίνονταν σέ ὅ,τι μοῦ εἶχαν ὑποσχεθεῖ οἱ ἐκλάμπεις πού διατηροῦνταν σάν σκοτεινά σημεῖα στήν μνήμη. Καί στήν πίστη σ' αὐτήν τήν δυνατότητα συνέτεινε καί ἡ πεποίθηση τήν ὁποία εἶχα διαμορφώσει, πῶς ἡ ψυχανάλυση, ἀκριβῶς ἐπειδή ἐπιμένει στήν προσωπική ψυχανάλυση τοῦ μαθητευομένου ψυχαναλυτῆ ὡς καίριο τμήμα τῆς ἐκπαίδευσής του, δέν «παριστάνει», ἀλλά ἀντιθέτως ἀπαιτεῖ ἀπό τόν ψυχαναλυτή ἀπόλυτη εἰλικρίνεια, προπάντων ἀπέναντι στόν ἴδιον του τόν ἑαυτό, καί αὐτή ἡ εἰλικρίνεια ἀκριβῶς χρειάζεται ὅσο τίποτε ἄλλο στήν ἄσκησή της. Ἡ ὁποία ἄσκηση τῆς ψυχανάλυσης, σκεφτόμουν στούς ὅρους πού τότε μοῦ ἦταν οἰκεῖοι, στήν «πράξη» της δέν εἶναι ρουτίνα, σέ ἀντίθεση πρός τήν μόνη ἐνδιαφέρουσα «ἐρευνα», ἀλλά ἐδῶ, ὅπου κάθε εἶδους τυφλοσοφίας λείπει, «ἐρευνα» καί «πράξη» δέν μπορεῖ παρά νά συμπίπτουν.

Ἦταν λίγο μετά τό τέλος τῶν σπουδῶν μου, πού διάβασα τό *Εἶναι καί χρόνος*, σέ ἀγγλική μετάφραση. Τόσο ἡ γλώσσα τῆς μετάφρασης, ὅσο καί ιδιαίτερα ἡ ἔλλειψη κάθε φιλοσοφικῆς προπαί-

δειας, μέ εμπόδισαν νά παρακολουθήσω τά νοήματά του. "Ένα μόνο ύποψιάστηκα: Στήν συνηθισμένη μας καθημερινή κατάσταση άγόμαστε από μία λησμοσύνη, καί αὐτή ἡ λησμοσύνη μπορεῖ νά λυθεῖ μέσα από τήν ἐπιστροφή σέ κάτι πηγαῖο.

Δέν καταλάβαινα οὔτε τί ἀκριβῶς ἀφορᾷ ἡ λησμοσύνη, οὔτε ποιό εἶναι τό πηγαῖο, ἡ ἐπανεμπίρωση τοῦ ὁποίου θά καταργοῦσε τήν λησμοσύνη καί θά ὀδηγοῦσε κάπου ἄλλου, σέ κάποια «αὐθεντική» ὕπαρξη. "Όμως διαισθάνθηκα ἀμέσως ὅτι ἐδῶ πρόκειται γιά ἕναν δρόμο παρόμοιο πρός ἐκεῖνον τῆς ψυχανάλυσης. Γιατί στήν ψυχανάλυση, ὅπως τήν εἶχα γνωρίσει ἀπό τά κείμενα τοῦ Freud, ἡ «ἀπόθηση» ἔχει ἰδιαίτερη σημασία γιά τήν γένεση τῶν «ψυχοπαθολογικῶν» καταστάσεων, καθώς ἐπίσης ἡ ἀναγνώριση καί ἡ κατάργησή της μέσα ἀπό τήν «παλινδρόμηση» πρός κάτι τό «ἀρχαϊκό». Ἡ «λησμοσύνη», ἡ «ἀπόθηση», καί οἱ δρόμοι τῆς λύσης τους μέσα ἀπό μία, βέβαια κάθε φορά διαφορετικά ἐννοημένη, παλιννόστηση — στόν Heidegger ξανασυναντοῦσα ὅ,τι ὕποψιαζόμουν καί γιά τήν ψυχανάλυση, δηλαδή τήν δυνατότητα μιᾶς ἀπο-κάλυψης, μιᾶς ἀπαλλαγῆς ἀπ' ὅ,τι ξένο συσσωρεύσαν κακοί καιροί καταχωνιάζοντας τό ἀληθινό. Ἡ διαφορὰ ἦταν ὅτι ὁ δρόμος τῆς ἀποκάλυψης, πού διαφαίνονταν στήν σκέψη τοῦ Heidegger, ἔμοιαζε νά ἔρχεται ἀπό πολύ μακρύτερα καί νά πηγαίνει πολύ μακρύτερα. Δέν σταματοῦσε στήν «παιδική ἡλικία» καί στίς «τραυματικές ἐμπειρίες» της, καί ὑπόσχονταν περισσότερα ἀπό μία μεγαλύτερη ἐλευθερία στήν ἱκανοποίηση τῶν ἐπιθυμιῶν. "Όμως βασικό δέν ἦταν ἐδῶ τά ἐπιχειρήματα. Στήν σκέψη τοῦ Heidegger ὕποψιαζόμουν ἐκεῖνον τόν ἐνθουσιασμό καί ἐκείνην τήν ξεκούραση, πού στόν Freud μέ ἐγκατέλειψαν ὅταν βρέθηκα ἀντιμέτωπος μέ τοὺς ἐρμηνευτικούς του γρίφους καί μέ τίς διανοητικές του ἀκροβασίες.

Δέν ἤμουν λοιπόν ὁλότελα ἀπροετοίμαστος, ὅταν τήν ἴδια σχεδόν ἐποχή, σ' ἕνα πολύτομο ἔργο μέ τόν τίτλο *Psychiatrie der Gegenwart* (Ψυχιατρική τοῦ παρόντος), βρῆκα ἕνα ἄρθρο τοῦ Roland Kuhn, ἐνός μαθητῆ τοῦ Ludwig Binswanger, πού ἔκανε λόγο γιά τήν Daseinsanalyse, γιά μία ψυχαναλυτική κατεύθυνση ἡ ὁποία θεμελιώνονταν στήν σκέψη τοῦ Heidegger. Στό ἄρθρο ὑπῆρχε

εὐτυχῶς καί ὁ τόπος κατοικίας τοῦ Kuhn: Münsterlingen, Ἑλβετία. Καί μέ κέφι διαπίστωσα πῶς ἡ προσέγγισή μου στήν Daseinsanalyse ἔπρεπε ν' ἀρχίσει μέ κοπιώδεις ἔρευνες σέ χάρτες καί σέ ἐγκυκλοπαίδειες, γιά νά ἐντοπίσω αὐτό τό περίεργο μέρος!

Οἱ ἀναζητήσεις μου τῶν τελευταίων χρόνων δέν εἶχαν ἀποφέρει κάποια συγκεκριμένη προοπτική, ὅμως μοῦ κατέστησαν σαφές ὅτι δέν μοῦ ἦταν δυνατό, μετά τό πανεπιστήμιο νά βρεθῶ κατευθεῖαν σέ μιά «ειδικότητα» καί νά χαθῶ στήν λεπτομέρεια. Δέν ἤθελα εἰδίκευση, ἀλλά καταρχήν γενίκευση, χρειάζομουν ἕναν εὐρύτερο ὀρίζοντα. Καί μέ μεγάλη μου ἐκπληξη, καί ἀκόμη μεγαλύτερη εὐγνωμοσύνη, εἶδα αὐτό τό ὁπωσδήποτε ἀσυνήθιστο αἶτημα νά ἀντιμετωπίζεται ἀπό τούς γερμανούς μέ σοβαρότητα, καί μέ μιά ὑποτροφία νά μοῦ προσφέρεται ἡ δυνατότητα πού ζητοῦσα. Ἔτσι βρέθηκα στήν Γερμανία νά σπουδάζω φιλοσοφία καί ψυχολογία.

Στήν μνήμη μοῦ μένει ἔντονη ἡ πρώτη φορά πού παρακολούθησα μιά παράδοση φιλοσοφίας. Ἦμουν σέ μιά σπάνια διάθεση εὐδαιμονίας — μέ τήν πιό κυριολεκτική σημασία πού θά μπορούσε κανεῖς νά διανοηθεῖ στήν ἐποχή μας ὅταν λέει πῶς οἱ δαίμονες διάκεινται ἀπέναντί του εὐνοϊκά. Εὐδαιμονίας λοιπόν καί ἀπορίας μεγάλης — αὐτό πού ἔκανα, νά βρίσκομαι σ' ἐκείνην τήν ξένη χώρα, νά κάθομαι σ' ἕνα παλιό, εὐρύχωρο καί καλοστημένο ἀμφιθέατρο, πού ἀκτινοβολοῦσε μιά ἄνεση ἀδιατάρακτη, νά ἀκούω γιά τόν *Φαῖδρο* τοῦ Πλάτωνα καί γιά τά ἐρωτήματα τῆς γλωσσολογίας, ἔτσι ἀπλά, χωρίς κανέναν σκοπό καί χωρίς καμιά πίεση, ἄγγιζε τά ὅρια τοῦ ἀπίστευτου, ὅχι γιατί κάτι πού ἐπιθυμοῦσα ἀπό καιρό ἱκανοποιοῦνταν ἀλλά γιατί αὐτό πού ἔκανα ἦταν, γιά πρώτη φορά, ὁλότελα ἄσκοπο καί ἄχρηστο.

Ἀπό παιδί εἶχα πιαστεῖ στά δίχτυα μιᾶς ζωῆς πού ὀρίζονταν ἀπό ἐξετάσεις — εἰσαγωγικές, προαγωγικές, ἀπολυτήριες, εἰσαγωγικές, προαγωγικές, ἀπολυτήριες καί οὕτω καθεξῆς, εἶχα ἀποδοθεῖ σ' ἕνα κυνήγι γνώσεων καί προπάντων πιστοποιητικῶν πού αὐτές τίς γνώσεις τίς πιστοποιοῦσαν. Στό ὄνομα τῆς διασφά-

λίσσης τοῦ μέλλοντος σχεδόν κάθε τί πού ἔκανα εἶχε ἕναν σκοπό καί μία χρησιμότητα — μόνο πού ἐκείνη ἢ παλιά ἐρώτηση «Καί μετά;» μιλοῦσε ἀκόμη, τά ἔκανε ὅλα τοῦτα ἀσφυκτικά, καί μέ ἐμπόδιζε νά συμφιλιωθῶ ὁλότελα καί ὀριστικά μέ τό πνεῦμα τους.

Τό πρῶτο αὐτό ἐκπεφρασμένο λύσιμο ἀπό τήν ἀξίωση τῆς χρηστικότητας νά ἔχει τόν πρῶτο λόγο στίς μικρές καί στίς μεγάλες ἀποφάσεις μου ἦταν γιά μένα λυτρωτικό. Φυσικά δέν ὀλοκληρώθηκε σ' ἐκείνη τήν μία ὥρα φιλοσοφίας στό Tübingen, ἕνα πρωί τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ 1971. Ὅμως ἔκτοτε ἄρχισε νά ἐκπτύσσει τήν δύναμή του ἐπάνω μου καί νά μέ δεσμεύει ὅσο ποτέ κάτι χρήσιμο καί συμφέρον δέν μπόρεσε μέχρι τότε ἢ ἀργότερα νά μέ δεσμεύσει. Καί γιά μένα μία καίρια «θεραπευτική» διάσταση τῆς ψυχανάλυσης βρίσκεται ἀκριβῶς στό γεγονός ὅτι ἡ ψυχανάλυση εἶναι κάτι τό, ναι, πέρα γιά πέρα ἄχρηστο: τρεῖς, τέσσερις ἢ πέντε ὥρες τήν ἐβδομάδα κανεῖς ἀφήνει τίς ἀσχολίες του, τίς ὑποθέσεις του, τούς ἀνθρώπους του, τίς ἐπιδιώξεις του, καί μέσα σ' ἕνα δωμάτιο, ξαπλωμένος, ἀφήνεται νά μιλά ἀπλά γιά ὅ,τι ἔρχεται στόν νοῦ του — καί, ὅσο προχωρᾷ ἡ ψυχανάλυση, τόσο περισσότερο μπορεῖ καί νά ἀφήνεται. Αὐτή ἡ «παιδαγωγική» ἐπίδραση τῆς ψυχανάλυσης, ἡ ἐκμάθησις τῆς ἀφeseiς στό ἄσκοπο καί ἄχρηστο, εἶναι ἀσύγκριτα πολυτιμότερη καί, τελικά, ἀποτελεσματικότερη ἀπό τίς περισσότερες «ἐρμηνεῖες» πού οἱ ψυχαναλυτές συνήθως ἐπινοοῦν καί θεωροῦν βασικό ἐργαλεῖο τῆς «τεχνικῆς» τους. Ἡ ψυχανάλυση εἶναι μία, δύσκολη βέβαια καί ἐπίπονη, καθότι παράδοξη, ἐλευθέρωση ἀπό τήν ἀξίωση τῆς χρηστικότητας καί τῆς σκοπιμότητας νά ἔχουν τόν πρῶτο λόγο στήν ζωή τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ψυχανάλυση, ἔτσι ἐννοημένη, εἶναι ἕνας δρόμος ἐλευθέρωσης ἀπό τήν κυριαρχία τοῦ «Καί μετά;».

Τό Münsterlingen ὄχι μόνο τό βρῆκα μέ τά πολλά στόν χάρτη ἀλλά στήν ὁμώνυμη καντονική κλινική ἄρχισα τήν ψυχιατρική-ψυχαναλυτική μου ἐργασία καί ἐκπαίδευση. Ἀρκετά γρήγορα

ανακάλυψα ότι ο Binswanger και η σκέψη του πολύ λίγα είχε να μου προσφέρει ως προς τα θέματα που μέ απασχολούσαν — την έννοιαση στον εαυτό μου και στα άπτά θέματα τα όποια ανέκυπταν στην συνάντηση μέ τους «ασθενείς». Τότε γνώρισα τον Medard Boss, πρώτα από τα κείμενά του και λίγο αργότερα προσωπικά. Έδω βρήκα επιτέλους έναν δρόμο που μου ανταποκρίνονταν, τότε, ολότελα. Ήταν η εποχή που διέκοψα οριστικά μέ τον φροϋδισμό. Γύρω από τον Boss υπήρχε ένας μικρός κύκλος ψυχαναλυτών, που σήμερα απαρτίζουν την λεγόμενη σχολή της Ζυρίχης της Daseinsanalyse. Σ' αυτόν εντάχθηκα για δέκα περίπου χρόνια, έδω έκανα την εκπαίδευσή μου κι εργάστηκα στο πνεύμα του. Γι' αυτό αρμόζει να παραμείνω στον Boss για λίγο.

Ίσως αυτό που εγώ κέρδισα από τον Boss δέν ήταν τόσο πολύ συγκεκριμένες γνώσεις, όσο τό ότι στο πρόσωπό του γνώρισα έναν άνθρωπο για τον όποιον τά βασικά έρωτήματα της ψυχανάλυσης, και τοϋτο θά πεί συγχρόνως: τά βασικά έρωτήματα για τον άνθρωπο και για τον κόσμο, υπήρξαν όχι μόνο εύλικρινής, αλλά και ύψιστη ανάγκη, που τον έκανε να εγκαταλείψει τον φροϋδισμό μετά από είκοσιπέντε χρόνια επιτυχοϋς εξάσκησης της ψυχανάλυσης στο πνεύμα του, όταν διαπίστωσε ότι ο φροϋδισμός δέν ήταν σέ θέση να ανταποκριθεί στίς απαιτήσεις της ψυχανάλυσης μέ έπάρκεια. Μετά τον φροϋδισμό ο Boss ακολούθησε την νόηση τοϋ Heidegger. Για τον Heidegger, και την σημασία του για τον Boss, ο Boss μιλά σχεδόν σέ κάθε κείμενό του. Έδω θά παραθέσω ένα απόσπασμα από ένα γράμμα τοϋ Boss στον Heidegger τό όποιο δημοσιεύτηκε σέ μία έφημερίδα της Ζυρίχης τό 1969 μέ την ευκαιρία τών 80 χρόνων από την γέννηση τοϋ φιλοσόφου. Είναι φανερό πώς έδω δέν μιλά ένας απόμακρος έπιστήμονας αλλά ένας που αφήνει τά πράγματα και τους ανθρώπους που συναντά να τον συγκινήσουν, να τοϋ μιλήσουν, ένας που δέν έχει ανάγκη ν' αποφύγει αυτήν την συγκίνηση προτάσσοντας κάποιο μοντέλο ή άλλα όπλα που διαθέτει ή φαρέτρα τοϋ ψυχολόγου, τοϋ ψυχιάτρου, ακόμη κι αυτή τοϋ συνηθισμένου ψυχαναλυτή:

«'Αν βρίσκομαι ανάμεσα σ' αυτούς πού, τήν ήμέρα τής γιορτής σας, αναγκάζονται νά βρεθοῦν στό προσκήνιο, αὐτό ὀφείλεται στό ὅτι μοῦ δόθηκε ἡ χάρη νά συνδέομαι μαζί σας μέ μιά φιλία πού διαρκεῖ ἕνα ὁλόκληρο τέταρτο τοῦ αἵωνα.

'Αρχικά πάντως δέν φαίνονταν νά ὑπάρχει κανένα ἔδαφος γιά νά ριζώσει κάτι μεταξύ μας. 'Εξωτερικά ἰδωμένα, ὅλα ἦταν πέρα γιά πέρα ἀντίθετα. Μόνο ὅταν γιά πρώτη φορά μπόρεσα νά σᾶς συναντήσω προσωπικά στήν καλύβα σας στόν Μέλανα Δρυμό ἐντυπωσιάστηκα ἀφάνταστα. "Οχι ἀπό τήν ἐξωτερική σας ἐμφάνιση, ἄν κι ἀπ' αὐτήν ἀκόμη θά μποροῦσα νά ἐκπλαγῶ. "Ἐναν τέτοιο τύπο ἀνθρώπου εἶχα συνηθίσει νά συναντῶ στούς ἀμπελοπαραγωγούς τής νότιας Γαλλίας, ὅχι στούς γερμανούς. "Ὅμως ὅλα αὐτά ὑποχώρησαν ἐμπρός στά μάτια σας καί στό ψηλό σας μέτωπο. 'Από ἐκεῖ ξεκινοῦσε ἡ ἀκτινοβολία τής δύναμης μιᾶς σκέψης ἡ ὁποία ἦταν σέ ἀκραῖο βαθμό γεμάτη ἀπό πάθος καί νηφαλιότητα συγχρόνως, κι ἔμοιαζε νά διαπερνᾷ ὅλα τά ἐμπόδια τοῦ ἀνθρώπινου λογικοῦ. 'Απόκρυφα καί σιγαλά διαπλέκονταν μέσα της μιά ἀπίστευτη τρυφερότητα κι εὐαισθησία τής καρδιάς. Μόνο δύο φορές στήν ζωή μου συνάντησα ἀκόμη μάτια πού κάπως ἦταν σέ θέση νά κοιτάζουν μέ παρόμοιο τρόπο. Τήν πρώτη φορά ἦταν, σχεδόν εἴκοσι χρόνια νωρίτερα, ὅταν στήν ὁδό Bergstrasse τής Βιέννης στάθηκα ἀπέναντι στόν Sigmund Freud. Κατόπιν πάλι αὐτό μοῦ συνέβη δέκα χρόνια μετά ἀπό τήν πρώτη μου ἐπίσκεψη σ' ἐσᾶς, στό ἐρημητήριο τοῦ ὁπωσδήποτε μεγαλύτερου σοφοῦ τής 'Ινδίας.»

Αὐτός ἦταν ὁ Boss, τόν ὁποῖον προπάντων θεωρῶ ἀκόμη καί τώρα δάσκαλό μου. Γιατί μέ τά χρόνια ἐπῆλθε μιά μερική διαφοροποίησή μου ἀπό τίς ἐκπεφρασμένες θεωρητικές του ἀπόψεις. 'Ορισμένα θέματα τής νόησης τοῦ Heidegger καί τής σημασίας τους γιά τήν ψυχανάλυση τά καταλάβαινα διαφορετικά. Αὐτή ἡ διαφοροποίηση διατυπώθηκε στήν μελέτη μου *Τό ὄνειρο* ("Ἐρασμος, 1989) καί μοῦ στοίχισε τήν ἀνεπίσημη πλήν σαφή ἀποκήρυξή μου.

Καί τώρα γιά πρώτη φορά διαπιστώνω ὅτι οἱ σχέσεις μου μέ τόν Freud καί μέ τόν Boss εἶχαν ἕνα κοινό: Καί στούς δύο δέν μοῦ

μίλησε ιδιαίτερα τό «περιεχόμενο» τῶν ἀπόψεών τους ἀλλά ὁ τρόπος τους, τό καθαρό καί εἰλικρινές δόσιμό τους στήν ὑπόθεση τῆς ψυχανάλυσης, ἡ ἀποφασιστικότητα καί ἡ αὐταπάρνησή τους, ἡ τόλμη τους νά διακινδυνεύσουν τά πάντα γιά χάρη ἐκείνου τό ὁποῖο τούς χρειάστηκε γιά νά εἰπωθεῖ καί νά ἔρθει στό φῶς.

Ὁ Freud ὑπῆρξε ἐπαναστάτης. Στό ἔργο του, πού συμπλέει μέ ἐκεῖνο τοῦ Nietzsche καί τοῦ Marx, ἐπιτελεῖται μία κυριολεκτικά κοσμογονική ἀλλαγὴ: στὸν ἄνθρωπο, στὸ ζῶον λόγον ἔχον, τό πρωταρχικό δέν εἶναι πλέον ὁ «λόγος», δηλαδή ἡ ἰδέα, ὁ θεός, τό πνεῦμα, οἱ ἀξίες ἀλλὰ τό «ζῶον» μέ τό σῶμα, μέ τίς ἀνάγκες καί μέ τίς ἐπιθυμίες του. Ἡ πραγματικότητα τῆς φροϋδικῆς ψυχανάλυσης καί τῶν ποικίλων διασκευῶν της εἶναι αὐτή τούτη ἡ πραγματικότητα τῆς σύγχρονης ἐποχῆς.

Σήμερα ὁ ἄνθρωπος ὁρίζεται πρωτίστως ἀπὸ αὐτό τό ὁποῖο στήν ψυχανάλυση ὀνομάζεται *ἐπιθυμία*. Καί ἐκεῖνο τό ὁποῖο ἡ ψυχανάλυση ἐπιτυγχάνει εἶναι ἀκριβῶς νά ἐλευθερώνει τόν ἄνθρωπο γιά τίς ἐπιθυμίες του στὸν μεγαλύτερο δυνατό βαθμό: ὁ ἄνθρωπος διαπαιδαγωγεῖται στήν ἐπιθυμία τῶν ἐπιθυμιῶν του. Ὅμως αὐτό εἶναι καί τό ὄριο τῆς συνηθισμένης ψυχανάλυσης: ὁ «ὕγιής» ἄνθρωπός της εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος εἶναι ἐλεύθερος γιά τὴν προσφορότερη δυνατὴ ἱκανοποίηση τῶν ἐπιθυμιῶν του, ὁ «ὕγιής» ἄνθρωπος εἶναι ἡ ὁλοκλήρωση τοῦ ἀνθρώπου τῆς σημερινῆς ἐποχῆς.

Ὅμως αὐτό ἐμένα δέν μοῦ εἶναι ἀρκετό. Μιά τέτοια ψυχανάλυση δέν μπορεῖ οὔτε νά χωρέσει τό «Καί μετὰ;», ἀφοῦ στηρίζεται σέ μιὰ ἀπόλυτη ἀρχή, στήν ἀρχή τῆς ἐπιθυμίας, οὔτε μπορεῖ νά μέ ἀλλάξει ἔτσι πού νά συμφιλιωθῶ εἰλικρινά καί οὐσιαστικά μέ τὸν θάνατό μου ἀφοῦ ἡ ἐπιθυμία ἀνήκει στήν «ζωή» καί τελειώνει στήν «ζωή», δέν φθάνει ποτέ μέχρι τὸν θάνατο — καί ὅπωςδῆποτε ὅχι ὅταν στὸν Freud ὁ θάνατος γίνεται «ἐνστικτο». Ἡ ἐρώτησή μου «πῶς θά πεθάνουμε;» / «πῶς θά ζήσουμε;» μένει ὅχι μόνο ἀναπάντητη ἀλλὰ καί ὀλωσδιόλου ἀγνοημένη. Βέβαια

ὁ κοινός ψυχαναλυτικός νοῦς, γιά νά παραφράσω μιά ἔκφραση τοῦ Wittgenstein, θά εἶχε τήν ἐρμηνεία του ἔτοιμη, καί θά ἀνήγαγε τίς ἐρωτήσεις μου σέ κάποια «νευρωτικά» μου «κατάλοιπα». Ὅμως μέ τούς ἀνθρώπους πού ἔχουν γιά ὅλα μιά ἔτοιμη ἀπάντηση ἐγώ δέν μπορῶ ν' ἀρχίσω πολλά.

Ἡ δική μου ἡ ψυχανάλυση, καί τό «μου» ἐδῶ δέν εἶναι κτητικό, δέν ἀρκεῖται στήν ἀπελευθέρωση πού τελειώνει μέ τήν ἀναγνώριση καί μέ τήν διεκδίκηση τῶν ἐπιθυμιῶν, δέν εἶναι προπόνηση γιά μιά τέτοια ζωή καί δέν φιλοδοξεῖ νά δημιουργήσει δραστήριους καταναλωτές τῆς «ζωῆς». Ἡ δική μου ψυχανάλυση ἀνήκει σέ ἕναν μακρινό καί μέχρι τώρα ἀγνοημένο τρόπο σχέσης τῶν ἀνθρώπων μεταξύ τους, ὁ ὁποῖος δέν ὀρίζεται πλέον ἀπό τήν κυρίαρχη νοοτροπία, οὔτε καί τήν ἀντιστρατεύεται, ἀλλά ἔρχεται ἀπό κάπου ἄλλου. Τό ἀδιανόητο, τό ἀπρόσμενο, τό μή πραγματικό, καί ὅμως ἀπό πάντα οἰκεῖο, τό ὁποῖο φανερώνεται καταρχήν μέ τήν καθαρή καί μεγάλη τέχνη, τό ὁποῖο, στήν ἡχώ τῶν πρώτων ἐλλήνων νοητῶν, ἐντοπίζεται στήν νόηση τοῦ Heidegger, πραγματώνεται ὡς δυνατότητα συμπαρουσίας τῶν ἀνθρώπων στόν κοινό κόσμο μέ τήν ψυχανάλυση, ὅπως τήν καταλαβαίνω ἐγώ. Ἐδῶ ἡ ἀπελευθέρωση δέν εἶναι ἀπλῶς ἀπελευθέρωση γιά τίς ἐπιθυμίες καί τίς ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου ἀλλά, ὅπου ὑπάρχει ἡ ἔφεση, προχωρᾷ μακρύτερα, καί ἀφορᾷ τήν σέ ἄλλοτε ἄλλο βαθμό καί εὖρος ἀπελευθέρωση ἀπό μία νοοτροπία ἡ ὁποία ἐννοεῖ τόν ἄνθρωπο ἀκίνητοποιημένο ἀπό τήν πίεση τῶν ἀναγκῶν καί τῶν ἐπιθυμιῶν του, καί τῶν συγκρούσεων πού αὐτές συνεπάγονται.

Αὕτη ἡ ψυχανάλυση δέν εἶναι τελείωση, ἀντιθέτως ἔχει ἕναν προδρομικό χαρακτήρα γιά ἕναν κόσμο πού δέν ὑπάρχει, καί πού εἶναι ἄγνωστο ἂν θά ὑπάρξει κἀν ποτέ ὡς ἐκπτυγμένη πραγματικότητα. Αὕτη ἡ ψυχανάλυση, δηλαδή αὕτη ἡ ἀνθρώπινη συμπαρουσία, ἔχει ξεπεράσει ἕναν κόσμο πού ἔχει φθάσει στό τέλος του, καί προδράμει ἑνός κόσμου πού δέν βρίσκεται κἀν στήν ἀρχή του. Καί ὅμως αὕτη ἡ ψυχανάλυση εἶναι σέ θέση νά σώσει τόν ἄνθρωπο, πού ὑποψιάζεται τήν δυνατότητα μιᾶς κάποιας οὐσιαστικῆς σωτηρίας, γιατί ἀκριβῶς, χωρίς ποτέ νά τό διακηρύ-

